UDK 322(8)
Biblid 0543-3657, 76 (2025)
God. LXXVI, br. 1193, str. 29–57
Originalni naučni rad
Primljen: 24.12.2024.
Revidiran: 10.01.2025.
Prihvaćen: 27.01.2025.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1193.2
CC BY-SA 4.0

Dragica LUKOVIĆ JABLANOVIĆ[1]

Savremeni pristup vatikanske diplomatije socijalno-ekonomskim nejednakostima Latinske Amerike

SAŽETAK

Kroz istoriju međusobnih odnosa, odgovori na latinskoameričke socijalno-ekonomske nejednakosti su Vatikan i Latinsku Ameriku povremeno odvodili na oprečne strane, kao što je to bio slučaj u drugoj polovini XX veka sa teologijom oslobođenja. U kontekstu viševekovnog kontinuuma Rimokatoličke religije na tlu Latinske Amerike, ovaj duboko ukorenjeni i kompleksni međusobni odnos, na raskrsnici između društvenih, ekonomskih i političkih sfera, obezbedio je prostor za postavljanje hipoteze: Da je pristup vatikanske diplomatije prema socijalno-ekonomskim nejednakostima Latinske Amerike sa pontifikatom pape Franje doživeo promene u odnosu na njene pređašnje stavove. Istraživačka analiza se razvija kroz vrste i nivoe povezanosti vatikanske diplomatije sa socijalno-ekonomskim i političkim dešavanjima u Latinskoj Americi. Sledeći taj teorijski kontekst korišćeni naučni metodi u radu su istorijsko-komparativni, analiza diskursa, analitičko-sintetički metod, analiza sadržaja i metod studije slučaja (Nikaragva). Rezultati proizašli iz navedenih naučnih metoda potvrdili su da se katoličanstvo vraća jevanđeljskim idealima preko planskog i postojanog trenda osavremenjavanja crkvene dogme, za koji se zalaže papa Franja kao lider umereno libralne struje katoličanstva; na taj način i vatikanska diplomatija kroz operativnu efikasnost svežih stavova pape Franje otvara nove, humanije socijalno-ekonomske puteve za Latinsku Ameriku. Cilj rada je procena doprinosa savremene vatikanske diplomatije

[1] Predavač, Visoka sportska i zdravstvena škola, Beograd, E-mail: dragicalukovic@yahoo.com, ORCID: 0009-0007-7465-3644.

ublažavanju socijalno-ekonomskih nejednakosti u Latinskoj Americi i podsticanju na nova delotvorna rešenja iz te oblasti.

Ključne reči: papa Franja, Vatikan, Sveta stolica, diplomatija, teologija oslobođenja, socijalna nejednakost.

The Modern Approach of Vatican Diplomacy to the Socio-Economic Inequalities in Latin America

SUMMARY

Throughout the history of mutual relations, responses to Latin American socio-economic inequalities have occasionally led the Vatican and Latin America to opposite sides, as was the case in the second half of the 20th century with liberation theology. In the context of the centuries-old continuum of the Roman Catholic faith on the soil of Latin America, this deep-rooted and complex interrelationship, at the crossroads between social, economic, and political spheres, provided space for setting up the hypothesis: the approach of Vatican diplomacy towards the socio-economic inequalities of Latin America with the pontificate of Pope Francis experienced changes in relation to its previous positions. The research analysis is developed through the types and levels of connection of Vatican diplomacy with socio-economic and political developments in Latin America. Following that theoretical context, the scientific methods used in the work are historical-comparative, discourse analysis, analytical-synthetic method, content analysis, and case study method (Nicaragua). The results obtained from the mentioned scientific methods have confirmed that Catholicism is returning to the ideals of the Gospel through the planned and steady trend of modernising church dogma, which is advocated by Pope Francis as the leader of the moderately liberal current of Catholicism. In this way, Vatican diplomacy, through the operational efficiency of the fresh attitudes of Pope Francis, opens new, more humane social and economic paths for Latin America. The aim of the work is to assess the contribution of contemporary Vatican diplomacy to the mitigation of social and economic inequalities in Latin America and to encourage new effective solutions in that area.

Key words: Pope Francis, Vatican, Holy See, diplomacy, liberation theology, social inequality.

Uvod

Retko kada su se latinskoamerički ekonomisti i teolozi u tolikoj meri složili oko nekog pitanja kao oko kritika na račun asimetričnog odnosa centar-periferija, odnosno, načina na koji bogate kapitalističke zemlje zauzimaju centralne pozicije gurajući siromašne zemlje sve dalje na periferiju međunarodne ekonomije. Sredinom XX veka, argentinski ekonomista Raul Prebiš (Raúl Prebish) formira ekspertski tim koji radi po principima takozvane „CEPAL-ove doktrine" koja postaje vodeća za latinskoamerički privredni razvoj. Ekonomisti koji su je zastupali – strukturalisti, bavili su se u prvom redu ekonomskim problemima i rastućom socijalno-ekonomskom zavisnošću regiona. Oni su smatrali da bi Latinska Amerika uz primenu jačih mera državne intervencije mogla da uspostavi kontrolu nad faktorima koji prouzrokuju njenu nerazvijenost. U toj školi „latinskoameričkog strukturalizma" oblikovana je teorija zavisnosti sa akcentom na „*desarrollismo*" kao razvojni model kojim je usmeravan razvoj ekonomije regiona (osim Nikaragve i Kube) od 50-ih do 70-ih godina XX veka.[2] S druge strane, 1968. godine peruanski dominikanski sveštenik Gustavo Gutijerez (Gustavo Gutiérrez) plasira ideju „teologije oslobođenja".[3] Ona je takođe bila odgovor na ustaljeni način kapitalističkog ekonomskog razvoja bogatih zemalja koje zauzimaju centralnu poziciju na račun periferije, odnosno siromašnih. Što se tiče uzroka nerazvijenosti Latinske Amerike, bio je to umnogome podudaran stav sa prethodno pomenutim stavom CEPAL-ovih ekonomista, koji je bio zasnovan na teoriji zavisnosti.

U cilju sagledavanja ključnih faktora koji su stvorili specifičnu podlogu za ukorenjenje i razvoj latinskoameričkih socijalno-ekonomskih nejednakosti, rad *u prvom poglavlju* daje pregled osnovnih vidova direktne ekonomske eksploatacije u poljoprivredi, rudarstvu i monopolskoj trgovini koji su se ispoljili kroz proces osvajanja i kolonizacije. Nadalje se prati šta je proces dekolonizacije doneo u pogledu socijalno-ekonomskih nejednakosti. Eksploatacija regiona nastala u vremenu iberijskog osvajanja i kolonizacije uzimala je drugačije oblike, ali se nastavila do danas, što potvrđuje da se istorijskih naslaga region teško oslobađa.

Kroz *drugo poglavlje* se pomenute nejednakosti analiziraju u kontekstu doktrinarnog stava Crkve i kontinuuma Rimokatoličke religije, koja ne samo da je bila izuzetno značajna za socijalno-ekonomski i kulturno-istorijski razvoj Latinske Amerike u periodu iberijskog kolonijalizma, već je vremenom postala deo identitetskog tkiva njenog naroda. Enrik Dasel

[2] Termin *el desarrollo* (šp. razvoj) preuzeli su avangardni CEPAL-ovi ekonomisti da osmisle model koji je obuhvatao ubrzanu industrijalizaciju radi supstitucije uvoza (ISI), kao i proces regionalne ekonomske integracije.

[3] Pored Gutijereza, najznačajni protagonisti teologije oslobođenja su: Jon Sobrino, Hugo Assman, braća Clodovis i Leonardo Boff, Dussel, de Oliveira, Richard i Juan Luis Segundo.

(Enrique Dussel) je mišljenja da su određeni segmenti španske evangelizacije u Novom svetu imali pozitivan karakter, on je ocenjuje kao daleku od površne. Stoga je razumljivo zašto je katolicizam u stvarnosti postao suština kolektivne svesti.[4] Ovo poglavlje je sublimacija širokog spektra izvora o odnosu Crkve prema socijalno-ekonomskim nejednakostima, u prvom redu papskih enciklika i pastoralnih konstitucija, kao i zvaničnih dokumenata nacionalnih biskupskih konferencija (Medeljin, Kolumbija 1968. i Puebla, Meksiko 1979). Generalno je teorijska osnova rada zasnovana na korpusu izvora iz nekoliko naučnih disciplina, što je bilo značajno uporište da se tema sagleda posmatranjem iz različitih perspektiva.

U fokusu *trećeg poglavlja* je „teologija oslobođenja" koja se pojavila kao refleksija tadašnjih istorijskih i društvenih prilika, u momentu praznine na duhovnom polju uslovljene nerešavanjem nagomilanih socio-ekonomskih nejednakosti regiona. Svojim ciljem menjanja takve latinskoameričke stvarnosti u korist siromašnih i marginalizovanih, teologija oslobođenja je inicirala višedecenijsku kontroverzu i kulturne ratove unutar Katoličke crkve. Daje se analiza njenog uticaja na političke i socio-ekonomske događaje u regionu, kao i geneza oficijelnog stava Vatikana prema teologiji oslobođenja, posebno promena nastala sa dolaskom pape Franje na Katedru svetog Petra 2013. godine, uključujući stav i mišljenje prema njenim protagonistima.

Jasno se izdvaja pomalo rizičan iskorak Rimokatoličke crkve koji nastaje sa pontifikatom pape Franje, koji podstiče promene ka vrednostima društvene etike, „oslobađa" teologiju oslobođenja i nudi umereno liberalne stavove umesto prilično bezbedne sledbenosti utabanom stazom doktrinarnih stavova Crkve. Stoga se u *četvrtom poglavlju*, u kontekstu socijalno-ekonomskog i duhovnog aspekta savremene vatikanske diplomatije, naglašava specifičan značaj stavova pape Franje za drugačiju perspektivu urbane sirotinje i autohtonih naroda koji su iščupani sa svoje zemlje i gurnuti na marginalizovane zone.

Gvatemalski sociolog i istoričar Edelberto Torres Rivas, krajem prošlog veka, ukazivao je na sve oštrije razlike u distribuciji prihoda, kao i na tragično osiromašenje većine stanovništva Latinske Amerike. On je smatrao da su disproporcije između ekonomskog rasta i socijalnih promena put ka socijalnim krizama i bratoubilačkim ratovima. Rivas je sagledavao siromaštvo kao deficit materijalnih dobara, ali i nedostupnost obrazovanja i ostalih intelektualnih aktivnosti koji takođe rađaju siromaštvo u vidu političke nemoći i intelektualne napuštenosti.[5] U *zaključku* su ovi stavovi potvrđeni, uz dodatnu opservaciju autora da socijalno-ekonomske

[4] Enrique Dussel, *A history of the church in Latin America: colonialism to liberation (1492–1979)*, MI: Grand Rapids, B. Eerdmans Publishing Company, 1981, 97.

[5] Edelberto Torres Rivas, *History and Society in Central America*, University of Texas Press, Austin, 1993, 120–131.

nejednakosti, mada ukorenjene u vreme kolonijalne prošlosti i dalje opstaju, a vreme im daje nove pojavne oblike. Primer je pojava potpuno nove latinskoameričke socijalne klase identifikovane u drugoj deceniji XX veka, takozvanih „boraca za opstanak" (*strugglers*). Početno pitanje je: zašto je Latinska Amerika uprkos svojoj veličini, obilju svojih prirodnih bogatstava i radne snage dospela na periferiju međunarodne ekonomije i politike, a njen narod bačen na prostore siromašnih i marginalizovanih? Najpre, nužno je osvrnuti se na istoriju.

Istorijska pozadina latinskoameričkih socijalno-ekonomskih nejednakosti

Period iberijskog osvajanja i kolonizacije Novog sveta odvija se na osnovu feudalnih kriterijuma podele zemlje, kroz direktnu ekonomsku eksploataciju u poljoprivredi (*encomiendas, repartimientos*) i rudarstvu (*mita* system).[6] Španska Kruna je u sistem eksploatacije pored ključne institucije enkomijende, uključila još dve značajne vrste poseda: „kraljevu zemlju" (*las tierras del Rey*) koju su činili najbolji posedi i rudnici; i takozvanu „zemlju mrtvih ruku" (*la tierra de las manos muertas*) posede koje su španski kraljevi dodeljivali Katoličkoj crkvi što je postala osnova za njenu ekonomsku i političku snagu. Postojeći sistem eksploatacije kasnije je dopunjen španskim monopolom nad trgovinom, kroz strogo kontrolisani atlantski sistem plovidbe. Na taj način je osnažena lokalna trgovačka klasa u Novom svetu. Redovna, direktna trgovina sa Španijom je dozvoljena tek 1721. godine. Ukratko, na navedene načine su Latinoamerikanci podčinjeni i izrabljivani, a stvorene socijalno-ekonomske nejednakosti su nadalje opstajale, pratile proces dekolonizacije i ostale prisutne sve do danas.

Jednom od pet bula (*Bulas Alejandrinas*) iz 1493. godine kojima je papa Aleksandar VI garantovao prava španskoj Kruni u Novom svetu, bulom Inter Caetera, španski katolički vladarski par je obavezan na pokrštavanje autohtonog stanovništva. Kroz misionarski rad Crkva je započela svoj rad u Novom Svetu početkom XVI veka, a proces se vremenom intenzivirao kada po instrukcijama španske Krune tamo pristižu prvi monaški redovi (franjevci, dominikanci, avgustinci i jezuiti). Sam proces pokrštavanja imao je atipične elemente akulturacije, bio je ubrzan korišćenjem autohtonih jezika u verskim obredima i nekih segmenata domorodačkih običaja

[6] Na osnovu papskih bula, španski vladari su kolonistima u Novom svetu kao nagrade za zasluge u osvajanju dodeljivali posede – enkomijende, kao i na njima zatečenu domorodačku radnu snagu. Enkomijende su u isto vreme bile i institucionalizovani oblik nametanja religije, jer je u okviru njih španski sveštenik misionar (*doctrinero*) vršio pokrštavanje domorodaca; dok je *mita* sistem, prisilna radna obaveza, uglavnom u rudnicima u kojima su skoro bez ikakve naknade radili domoroci bio na snazi od 1570. do 1810. godine.

(costumbrismo). Kasnije se pokazalo da je to u velikoj meri sačuvalo autohtoni identitet, ali je i doprinelo rastu autoriteta Crkve.

Samo u kratkom periodu po sticanju nezavisnosti Latinska Amerika je ostvarivala dobre rezultate u poljoprivredi. Rat za nezavisnost kolonija, čiji se glavni deo odigrao u drugoj deceniji XIX veka, doneo je političku nezavisnost regionu, koju je od početka pratilo jačanje latifundizma. Latifundije već krajem XIX veka dominiraju, *de facto* su postale preslikani stari model agrarne strukture iz kolonijalnog doba. Što se rudarstva tiče, krajem XIX veka u toj grani kulminiraju problemi (inicijalno nastali još u XVII veku zbog drastičnog osipanja domorodačke populacije). Rešenje se našlo u davanju brojnih vladinih koncesija za eksploataciju rudnika. U početku evropskim, a kasnije i angloameričkim kompanijama. To jeste donelo nove tehnologije zapuštenim rudnicima na osnovu kojih se proizvodnja ruda ubrzo povećala, ali se pojavila nova vrsta problema. Na primer, u Meksiku (koji je krajem XIX veka najveći proizvođač srebra i drugi bakra u svetu) vlasnik zemlje je po Zakonu o rudnicima iz 1884. godine imao pravo da istovremeno bude i vlasnik rude pronađene na njoj. Godine 1910, u vreme početka Meksičke revolucije (1910–1917), na tri rudnika u vlasništvu stranih kompanija tek svaki četvrti je bio u domaćem vlasništvu. Pored toga, treba naglasiti i otkriće nafte u Meksiku 1900. godine. Meksička revolucija bila je svojevrstan paravan za istovremeni rat evropskog i američkog krupnog kapitala kome su u fokusu bili nafta i prevlast nad meksičkom železnicom. Polarizovani interesi su najčešće uticali na destabilizaciju meksičkih vlada. Tako da, imajući sve to u vidu, ne iznenađuje da se prva socijalna revolucija XX veka odvijala baš u Meksiku. S druge strane, Meksička revolucija imala je veliki uticaj na buduća politička kretanja u regionu, na demontažu oligarhijske države, emancipaciju društva, političke slobode i mnoge druge promene u regionu.[7] Nesumnjivo da je Meksička revolucija postala matrica socijalnih revolucija u Latinskoj Americi. Treba naglasiti da je meksički Ustav iz 1917. bio prvi u svetu koji je ozakonio socijalna prava. Među najznačajnijim promenama koje je obuhvatio bile su: depolitizacija vojske i nacionalizacija crkvene imovine (bolnice, škole, prihvatilišta za sirotinju) uz zabranu da Crkva ima bilo kakve imovinsko-pravne veze sa zemljištem i drugim vrstama nekretnina; vojska je dobila nova zaduženja čija suština je bila da se podupiru socijalne aktivnosti stanovništva (opismenjavanje domorodaca, borba protiv svih aktivnosti vezanih za drogu, izgradnja škola i puteva u selima i drugo).

[7] Predsednik Lazaro Kardenas (Lázaro Cárdenas, 1934–1940), bivši general Meksičke revolucije, pod okriljem agrarne reforme dodelio je bezemljašima preko 17,5 miliona hektara zemlje, više nego svi njegovi prethodnici zajedno. Zatim je 1938. godine nacionalizovao industriju. Naftonosna polja su takođe nacionalizovana, dok je imovina Royal Dutch Shell i Standard Oil Co. eksproprisana.

U zavisnosti od prethodne kastinske pripadnosti stanovništvo Latinske Amerike je nakon dobijene nezavisnosti iskusilo različite društveno-ekonomske posledice. Najpre se kreoli zemljoposednici (šp. *hacendados*) u završnom periodu Ratova za nezavisnost posredno uključuju u borbu za vlast. Oni su sve do druge polovine XIX veka pretežno bili u trci za ukrupnjavanjem poseda. Sa rastom autoriteta vlada interesovanje kreola za politiku progresivno raste tako da oni izvršnu vlast sve više potčinjavaju svojim interesima. To je bio put uspostavljanja dominacije latinskoameričke oligarhije.[8] Zatim mestici, koji su prokrčili sebi put do srednjeg staleža uglavnom kroz vojne karijere i na taj način ostvarili klasnu mobilnost naviše. Nestabilnost političkih institucija mladih država dala je šansu vojsci da ona izraste kao politički činilac specifičnog značaja i ostane sve do danas važan akter u političkim zbivanjima regiona. Konačno, jedini sloj društva čija se materijalna i socijalna pozicija posle Ratova za nezavisnost pogoršala bilo je autohtono stanovništvo, čija je poljoprivreda bila zasnovana na vidovima porodičnih zajednica *ayllu* i *calpulli*, koji su čak proizvodili tržišne viškove. O njihovoj sudbini govori primer Bolivije, gde su *ayllu* zakonski ukinuti. Uprkos obećanjima koja su data autohtonom stanovništvu da će oni postati vlasnici zemlje koju obrađuju, ona je prešla u ruke špekulanata. Bila je to samo jedna u nizu prevara koje je doživelo stanovništvo Latinske Amerike. Kako zaključuje Viktor Balmer-Tomas (*Victor Balmer-Thomas*), smer koji je dobio ekonomski i društveni razvoj latinskoameričkih država po sticanju nezavisnosti postao je „priča neispunjenih obećanja".[9]

Kako su kolonijalne vlasti primenjivale strategiju međusobne izolacije svojih kolonija u Novom svetu, ni posle izvojevane nezavisnosti nije došlo do bar neke vrste regionalnog integrisanja. Posebno je ekonomsko bilo poželjno i prirodno da se desi. Konačno, taj ogromni prostor ostao je politički rasparčan na 17 država, u kojima ni vlast niti administracija nisu uspele da se prilagode novim okolnostima. Te mlade republike postepeno su se vezivale za ekonomski jače metropole (Engleska, Holandija i SAD), što je sa svoje strane nadalje intenziviralo socijalno-ekonomske nejednakosti. U periodu nezavisnosti Latinske Amerike iskristalisala se sledeća socio-ekonomska struktura: malobrojna elita na vrhu; takođe brojčano mali srednji sloj; i oko 80–90% stanovništva koje je bilo na dnu, a za čiju se ekonomsku, socijalnu i kulturnu integraciju rešenje nije čak ni naziralo. Tako da je uprkos demontaži kolonijalnog društva i prelasku u kapitalizam u XIX veku (što je bila značajna ekonomska, politička i društvena transformacija) stara matrica marginalizacije i klasne stratifikacije većine stanovništva i dalje dominirala. U ideološkom pogledu dve najznačajnije pojave posle izvojevane

[8] Dragica Luković Jablanović, *Pope Francis and Latin America: New Dimensions of Socio-Economic and Religious Dialogue*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2022, 32–34.

[9] Victor Balmer-Thomas, *The Economic History of Latin America Since Independence*, Cambridge University Press, 2003, 392–410.

nezavisnosti republika u XIX veku su prodor liberalizma i usvajanje novih ustava, u koje je *de iure* inkorporirana ideja odvajanja Crkve od države. Konačno su Latinskoamerička crkva i Sveta stolica uspostavile direktan odnos, umesto da on bude definisan odnosom Rimske crkve i španske Krune, kao što je do tada bilo. Istoričar Džon Linč (John Lynch) daje sažetu percepciju o mestu Crkve u iberijskom kolonijalnom sistemu u Novom svetu: „Hijerarhijska Crkva i poslušni narod, model u Latinskoj Americi tokom 500 godina".[10] Iz perspektive mladih republika vatikansko priznanje njihove izvojevane nezavisnosti stiglo je kasno, bilo protkano mnogim nesporazumima i veoma kompleksno zbog religijske dimenzije odnosa. Taj odnos je posle Rata za nezavisnost u praksi progresivno definisan sporazumima sa liderima nezavisnosti.[11] Upravo ti sporazumi su omogućili Katolicizmu da postane državna religija u Latinskoj Americi. Konačno je, posle dva veka postojanja Kraljevskog patronata nad Indijama (šp. *Real patronato de Indias*), kao pravno-religijskog sistema koji je omogućio iberijskim kraljevima da jačaju svoj uticaj na račun crkve, on prestao da postoji u Latinskoj Americi. Međutim, do suštinske promene nije došlo, jer ga je samo zamenio *patronato republicano* (patronato national), utičući da intenzitet religijskog i kulturnog monopola Rimokatoličke crkve oslabi. Potom, rani XX vek donosi konkurenciju – protestantsku Pentekostalnu crkvu, koja najpre koristi prazne niše, a zatim se početkom XXI veka agresivnije razgranava preuzimajući milione vernika Katoličke crkve.[12]

Nejednakost prihoda u Latinskoj Americi posebno je rasla tokom dva perioda: „izgubljene dekade" 1980-ih i neoliberalnih strukturnih reformi 1990-ih kada je socijalna politika iz korena reformisana. Većina nekadašnjih nadležnosti države prešla je u ruke lokalnih nivoa ili tržišta. S druge strane, to je ili drastično redukovalo dostupnost socijalnih usluga većini stanovništva, ili ih je čak u nekim slučajevima učinilo potpuno nedostupnim. Kao tragična posledica ova dva perioda pojavili su se takozvani „novi siromasi" (šp. *nuevos pobres*). Grupa od 48,3% siromašnog stanovništva regiona iz 1990-ih godina se uvećava za još 20% stanovništva – gubitnika zbog neoliberalnih reformi. Prema mišljenju Noama Čomskog, dosledno oštrog protivnika neoliberalizma: „U novoj eri se mnogo eksperimentiše sa ekonomskim razvojem uz redovne pojave koje je teško ignorisati. Jedna od

[10] John Lynch, *Between Liberation and Tradition. In New Worlds: A Religious History of Latin America,* Yale University Press, 2012, 344–366.

[11] Grigorije (Gregory) XVI je bio prvi papa koji je formalno priznao nezavisnost španskoameričkih republika, najpre republike Nove Granade 1835. godine. Mecham J. Lloyd, "The Papacy and Spanish-American Independence", *Hispanic American Historical Review*, Vol. 9, No. 2, May 1929, 154–175.

[12] Pew Research Center na osnovu rezultata istraživanja, 2014. godine iznosi podatke da je u XXI veku broj katolika u Latinskoj Americi 69%, što je bar za 21% manje nego što ih je bilo tokom XX veka.

njih je to što eksperimentatori obično vrlo dobro prođu, a objekti eksperimenta često nastradaju."[13] Upravo to se desilo Latinskoj Americi.

Doktrinarni stav Crkve prema socijalno-ekonomskim nejednakostima

Generalno je uočljiv kontinuitet u politici Svete stolice prema socijalno-ekonomskim nejednakostima još od kraja XIX veka: pored sve češće pojave socijalno usmerenih enciklika i konstitucija, integralno se tretira samo postojanje tih nejednakosti. Naime, kao sekularna i kao spiritualna realnost. Ovaj trend kulminira tokom pontifikata pape Franje. Navodimo nekoliko relevantnih ilustracija ove teze. Enciklika pape Lava XIII – *Rerum novarum* (O novim stvarima) iz 1891. godine, bila je samo prva u nizu papskih enciklika socijalno-ekonomske sadržine. U enciklici se naglašava uloga države u zaštiti građana, njihovog dostojanstva i privatne imovine. Što je posebno važno u zaštiti prava nadničara koji su uglavnom među siromašnima, dok bogate već štiti obilje resursa koje poseduju. „Očuvanje života je obaveza pojedinca i svih, a nedostatak toga je zločin. Iz toga nužno sledi da svako ima prirodno pravo da pribavi ono što je potrebno za život, a siromašni to ne mogu pribaviti ni na koji drugi način osim onim što mogu zaraditi svojim radom" (*Rerum novarum*, §44).

Godine 1931, u vreme Velike depresije u svetu, Pije XI objavljuje encikličko pismo *Quadragesimo Anno* u čijem fokusu su se našli socijalna pravda i neprikosnovenost privatnog vlasništva. Papine primedbe su na račun: dirigovanih ekonomija komunističkih zemalja koje ometaju privatnu svojinu; liberalnog kapitalizma i nekontrolisane tržišne ekonomije koji stvaraju ekstremne disparitete u bogatstvu; podele bogatstva koja se vrši na takav način da ne obezbeđuje opšte dobro (*Quadragesimo Anno*, §49, §58). Po okončanju Drugog svetskog rata, 1946. godine, papa Pije XII se iz Vatikana putem radija obratio učesnicima Nacionalnog katihetskog kongresa u Bostonu rečima: „Možda je najveći greh današnjeg sveta to da su ljudi počeli da gube osećaj greha."[14] Nema sumnje da je ta papska poruka danas možda još aktuelna nego u vreme kada je puštena u etar.

Papa Jovan XXIII kroz encikliku *Mater et magistra* (Majka i učiteljica) objavljenu 1961. godine, u cilju preuređenja ekonomsko-socijalne sfere katoličkih društava u prvi plan stavlja privatnu inicijativu, ali uz očuvanje osnovnih prava čoveka. Papa navodi kao obavezu bogatih pojedinaca i nacija da neguju balans između stimulisanja rada i dela milosrđa. Kako bi sve klase

[13] Noam Chomsky, *Profit over people*, Svetovi, Novi Sad, 1999, 28–29.

[14] *Pius XII, Radio message of his Holiness Pius XII to participants on the National Catechetical Congress of the US in Boston*, The Holy See, https://www.vatican.va/content/pius-xii/en/speeches/1946/documents/hf_p-xii_spe_19461026_congresso-catechistico-naz.html#:~:text=%C2%AB%20If%20God%20has%20so%20loved,lose%20the%20sense%20of%20sin, 11/10/2024.

stanovništva mogle da učestvuju u povećanju produktivnosti, posebna pažnja treba da se posveti „balansiranju ekonomskog razvoja i društvenog napretka" (*Mater et magistra*, §73). Praktično, još tada je ispoljena strepnja da je trajni mir u svetu ugrožen očiglednim ekonomskim i socijalnim disbalansima (*Mater et magistra*, §157). Papina sledeća enciklika *Pacem in Terris* govori o ljudskim pravima.[15] Najpre, čovek ima pravo da živi, pravo na telesni integritet i na sredstva neophodna za pravilan razvoj života. Svako humano vođeno društvo najpre treba da zadovolji čovekove osnovne biološke potrebe za hranom, odećom, skloništem, ali i da obezbedi osnovne medicinske i socijalne usluge u slučaju bolesti, starosti, nezaposlenosti i slično, „ili kad god da nije svojom krivicom lišen sredstava za život" (*Pacem in Terris,* §11). Ova enciklika je uticala da Crkva počne da se više bavi problemima demokratije, religijskih sloboda i ljudskih prava.

Opredeljenje Crkve za siromašne, dodatno su potvrdila dva izuzetno značajna socijalno usmerena dokumenta pape Pavla VI. Prvi – pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* (Radost i nada) pojavila se 1965. godine tokom Drugog vatikanskog sabora. Njen akcenat je bio na odgovornosti, prisutnosti i operativnom delovanju Crkve u savremenom svetu. Nadalje, u konstituciji se ističe potreba kontrolisanog ekonomskog razvoja. On se ne sme prepustiti samovolji onih ljudi ili grupa koji raspolažu sa prevelikom ekonomskom moći, kao ni političkoj zajednici, niti nekim moćnijim nacijama (*Gaudium et spes*, §65). Evidentno je da velike ekonomske nejednakosti postoje, pretežno bazirane na individualnoj i socijalnoj diskriminaciji. Navodi se primer poljoprivrede, da je seljacima neophodna pomoć da dobiju poštene prihode od svog rada, jer im se uskraćuje pravo da proizvedu i plasiraju proizvode po fer uslovima pa su oni prečesto građani niže klase. Takođe, u pogledu ekonomskih emigranata „Kada radnici dolaze iz druge zemlje ili okruga i svojim radom doprinose ekonomskom napretku nacije ili regiona, svaka diskriminacija u pogledu plata i uslova rada mora se pažljivo izbegavati" (*Gaudium et spes*, §66). Drugi vatikanski sabor je aktuelizovao staro-otački aforizam: „Nahrani onoga koji umire od gladi, jer ako ga nisi nahranio ubio si ga" (*Gaudium et spes*, §69).

Dve godine posle *Gaudium et spes* pojavio se drugi socijalno usmeren dokument pape Pavla VI – enciklika *Populorum Progressio*. U njenom fokusu je jaz koji postoji između bogatih i siromašnih zemalja, 'nepravda koja vapi u nebo' (*Populorum Progressio*, §30). Nejednakosti se u pojedinim regionima ispoljavaju u uživanju imovine i prefinjenim nijansama života, a još više kroz moć u vršenju vlasti, što sprečava neprivilegovanu manjinu da ispolji svoju prirođenu kreativnost i odgovornost. Posledica je da većina često samo preživljava u životnim i radnim uslovima nedostojnim čoveka. Sve to dovodi do kulturnih konflikata i neminovne dileme: da li sačuvati tradicionalna

[15] Smatra se da je objavljivanje enciklike podstakla kubanska *Raketna kriza* 1962. godine.

verovanja i strukture i odbaciti društveni progres ili prihvatiti stranu tehnologiju i stranu kulturu (…) tužna činjenica je da često vidimo da starije moralne, duhovne i religiozne vrednosti popuštaju, a da ne nalaze nikakvo mesto u novoj shemi stvari (*Populorum Progressio,* §10). Papa ukazuje na kontinuitet oštre socijalne realnosti: „Siromašni ljudi uvek ostaju siromašni, a bogati postepeno postaju sve bogatiji" (§59).

Sve do Drugog vatikanskog koncila tema siromaštva bila je potisnuta. Bila je to prva istorijska prilika za susret i zajednički rad latinskoameričkih i biskupa ostatka Trećeg sveta.[16] Njihov zajednički dokument „Poruka biskupa Trećeg sveta" odredio je i tok Druge biskupske konferencije 1968. godine u Medeljinu (Medellin), Kolumbija. Tada je siromaštvo izdvojeno kao jedan od najdramatičnijih problema Trećeg sveta. Bio je to prelomni trenutak od koga se teologija u ime vere (hrišćanstva) otvoreno suočila sa nepravdom i siromaštvom kojima je pritisnuto stanovništvo Latinske Amerike i izabrala oslobođenje od njih kao svoj cilj. Latinskoamerički biskupi su u Medeljinu analizirali probleme „sveta", bilo da su oni ekonomski, politički ili socijalni, tako što su ih stavljali u kontekst Jevanđelja, te ih na taj način transformisali u teološka pitanja.

Jedan od protagonista Koncila i potpisnik pomenute Poruke biskupa Trećeg sveta bio je biskup Helder Kamara (Hélder Câmara), prvi sekretar CELAM-a. Njegov rad bio je usmeren na rešavanje problema „favelas" i razvoj severoistoka Brazila. Smatrao je da se bez otklanjanja uzroka nepravde, bede i marginalizovanja, svaka aktivnost zaustavlja samo na milosrđu. U pristupu veri tu razliku između karitativnog i strukturalnog pristupa Kamara izražava metaforično: „Kada siromahu dam hleba, zovu me svecem. Ali kad priupitam, zašto siromasi nemaju šta jesti, izgrde me kao komunistu." On je preko organizacije Katoličke akcije radio na rešavanju socijalnih i ekonomskih problema zemlje. Salvadorski akademik, jezuitski sveštenik Ignacio Elakurija (Ignacio Ellacuría) takođe je bio zaokupljen „stvarnošću Trećeg sveta", koju je doživljavao u prvom redu kao stvarnost „raspetih naroda". Ona je perpetualno prisutna, ali je njen istorijski oblik uvek drugačiji.[17] Drugi konstitutivni element stvarnosti Trećeg sveta je stvarnost civilizacije siromaštva – smatrao je Ellacuría. On je dao veliki doprinos razvoju *teologije oslobođenja* i borbi za ljudska prava u Latinskoj Americi. Posebno je bio zaokupljen otkrivanju uzroka siromaštva i ugnjetavanja u Salvadoru. Zbog svojih stavova ubijen je 1989. godine, u vreme građanskog rata, a za ubistvo su okrivljeni pripadnici eskadrile salvadorske vojske obučavane u SAD. Kako je Crkva u Salvadoru bila

[16] Prva Biskupska konferencija zasedala je 1955. godine u Rio de Ženeiru. Kao njeno koordinaciono telo je osnovano Veće biskupa Latinske Amerike (*Consejo Episcopal Latinoamericano* – CELAM).

[17] Jon Sobrino, *Izvan sirotinje nema spasenja, mali utopijsko proročki ogledi*, Rijeka: Ex Libris, 2011, 21–22.

najnaprednija što se tiče teologije oslobođenja, ne čudi da je Oskar Romero 1977. godine bio kandidat za nadbiskupa kao konsenzus kandidat i vojne hunte i opozicione levice. Nadbiskup Romero je takođe ubijen 1989. godine.

Prva biskupska konferencija 1968. godine u Medeljinu (Medellín) inicirala je promene Rimokatoličke crkve, što se posebno ispoljilo početkom i tokom 1970-ih. Crkva se u to vreme menjala brže od bilo koje latinskoameričke institucije, što je prema Tomasu G. Sandersu (Thomas G. Sanders) zaustavilo dugogodišnje kritike da ona pomaže održavanje jednog rigidnog socijalnog sistema i ekonomske nerazvijenosti.[18] Disproporcija između jevanđeljskog ideala i dnevne politike Crkve, na koju prethodno ukazuje Sanders, navela je i Poup Etkinsa (Pope Atkins) da na kraju XX veka napiše da zvanično crkveno učenje ne prati tempo socijalnih promena, već najčešće zaostaje za njima.[19] Profesor fundamentalne telogije u Lucernu, Edmund Arens, kaže da je *Gaudium et spes* bila novina i sablazan. Pastoralna konstitucija Drugog vatikanskog sabora za jedne je njegov najzreliji plod, dok je za druge samo puko prilagođavanje duhu vremena.[20] U svakom slučaju, prekretnica u istoriji Crkve je bio Drugi vatikanski sabor (lat. *Concilium*, 1962–1965) i njegova neformalna Radna grupa „Crkva siromašnih". Kroz nju je papa Jovan XXIII afirmisao teologiju posadašnjenja (it. *aggiornamento*), a Crkva je počela da se prilagođava izazovima savremenih svetskih problema („čitanje znakova vremena"). Na taj način se otvorio put teologiji oslobođenja (*teología de la liberación*), ali se njena istorijska pojava ipak vezuje za Konferenciju latinskoameričkih biskupa u Medeljinu.

Vatikan vs teologija oslobođenja

Od 1950-ih godina ispoljen je dinamičan ekonomski rast latinskoameričke privrede vođen *desarrollismo* razvojnim modelom, koji usmerava ekonomiju regiona sve do 1970-ih godina, kada je zapao u krizu.[21] Prethodni rezultati modela bili su izvanredni, posebno stepen industrijalizacije, koji je bio viši nego u bilo kom drugom regionu u svetu. S

[18] Thomas G. Sanders, *The Church in Latin America*, Foreign Affairs, https://www.foreignaffairs.com/articles/south-america/1970-01-01/church-latin-america, 11/10/2024.

[19] Atkins G. Pope, *Latin America and the Caribbean in the International System*, Westview Press, Boulder, 1999, 135–143.

[20] Edmund Arens, „Crkva u današnjem svijetu, Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* i njezina poslijesaborska recepcija", u: *Međunarodni znanstveni skup Recepcija Drugog vatikanskog sabora s posebnim osvrtom na Crkvu u Hrvata*, Mladen Parlov i Nikola Bižaca (urs.), Katolički bogoslovni fakultet, Split, 2013, 29–52.

[21] Pod okriljem CEPAL-a osmišljen je *desarrollismo* razvojni model. Cilj je bio kroz regionalne i subregionalne oblike integracija proširiti latinskoameričko tržište i pospešiti industrijsku proizvodnju za domaće tržište (*import substitution industrialization* – ISI). T. E. Skidmore, P. H. Smith & J. N. Green, *Modern Latin America*, Oxford University Press, 2014, 350–354.

druge strane, najveći deo stanovništva nije osetio koristi od dinamičnog ekonomskog rasta u dve decenije od 1950. do 1970. godine. Prema mišljenju Gustavo Gutiereza koje iznosi u „Teologiji oslobođenja", uzroci krize *desarrollismo* modela imaju nekoliko ključnih uzroka. Najpre, da je model u određenoj meri prenebregao uticaj političkih činilaca. Zatim, da je model imao „zamagljenu realnost", jer je ekonomski nerazvijena tradicionalna društva statički postavio pored modernih razvijenih društava. Realnost je drugačija, jer u svakom trenutku svoje istorije i putu ka novom društvu, razvijeni i nerazvijeni idu uporedo i zajedno. Međutim, kako navodi Gutierez, procesu razvoja razvijenih zemalja imanentno je da kao istorijski nusproizvod „izbacuje" nerazvijenost siromašnih naroda. Pored nedovoljnog ekonomskog rasta, Latinska Amerika se dodatno suočavala i sa nepravednim načinom raspodele koristi od ekonomskog rasta, što je ugrožavalo celovit socijalni i ljudski razvoj regiona. Uočenu nepravednu distribuciju koristi od ekonomskog rasta su najpre 1950-ih moralno osudili tvorci takozvane „CEPAL-ove doktrine" latinskoameričkog privrednog razvoja, na čelu sa Raulom Prebišem.[22] Za nastanak te doktrine baza je bila temeljna opservacija asimetričnog odnosa centra i periferije u okviru međunarodne ekonomije. Isti pravac razmišljanja imao je jedan od najznačajnijih zastupnika teologije oslobođenja Enrike Dasel, koji 1980-ih upozorava na jednostranu dominaciju kapitala, koja u okviru teologije morala vodi ka najvećem grehu – strukturnom međunarodnom grehu, koji prouzrokuje stradanja siromašnih naroda.[23]

Kao dve dominantne i autentične pojave Latinskoameričke crkve između Druge biskupske konferencije u Medeljinu 1968. i Treće u Puebli, 1979. godine, nametnule su se teologija oslobođenja i bazične crkvene zajednice (Comunidades Eclesiales de Base – CEBs) unutar kojih su laici od biskupa dobili odgovornost subjekata.[24] One su prihvaćene na Konferenciji u Puebli kao velika nada za Crkvu, posebno ukoliko se budu širile u regionu. Međutim, biskupi su bili svesni rizika kolizije njihove dve uloge: jedne, da su centri evangelizacije, i druge, da se od njih očekuje da budu impuls oslobođenju i razvoju (*Puebla Document*, 56). Na krizu poverenja prema Crkvi kao instituciji u Puebli je upozorio papa Jovan Pavle II – papa Vojtila (Karol Wojtyla). Posledica te krize su alternative u vidu narodnih crkava, koje su pod pritiskom raznorodnih ideologija. Da su CEBs privukle mnogo pažnje i

[22] The Economic Commission for Latin America (ECLA) osnovana je 1948. godine u sastavu UN, kao jedna od njenih pet regionalnih komisija. Sedište joj je u Santjagu, Čile. Uključenjem karipskih zemalja u rad Komisije 1984. godine promenjen joj je akronim u ECLAC, dok je španski CEPAL – La Comisión Económica para América Latina, ostao nepromenjen, *2030 Agenda in Latin America and the Caribbean*, Economic Comission for Latin America and the Caribbean, https://agenda2030lac.org/en/organizations/eclac, 22/07/2024.

[23] Enrique Dussel, *Ethics and Community*, New York: Orbis Books, 1988, 139–140.

[24] CEBs su se pojavile oko 1963–1964. godine, ali nisu odmah zaživele.

izvan Latinske Amerike potvrđuje, između ostalog, izveštaj američke CIA iz 1986. godine u kome se njima pripisuje da kroz promovisanje oružane borbe i stvaranje revolucionara-lidera imaju potencijal da prerastu u direktnu pretnju režimu.[25] Isti izveštaj ukazuje da Akademija nauka Sovjetskog Saveza kroz svoj časopis „*Латинская Америка*" pomno prati dešavanja u razvoju teologije oslobođenja.

Iste godine kada se u Meksiku održavala Biskupska konferencija, u Boliviji je bilo zasedanje CEPAL-a. Naime, u La Pazu su kao najveći izazovi i ciljevi budućeg ekonomskog rasta Latinske Amerike izdvojeni: a) širenje uticaja socijalne dimenzije rasta, b) ubrzanje stope rasta, i c) jačanje autonomije rasta.[26] Takođe, bila je to godina završetka političko-socijalne Sandinističke revolucije u Nikaragvi. Ono što je 1979. godine različite događaje i aktere u ove tri države spojilo bila je tema rešavanja ekstremnog siromaštva i socijalno-ekonomskih nejednakosti. Papa Jovan Pavle II je kao jedno od glavnih očekivanja od konferencije u Puebli naveo „nedvosmislenu odbranu dostojanstva čoveka u Latinskoj Americi".[27] S druge strane, zbog širenja teologije oslobođenja u Latinskoj Americi zabranjuje da se sveštenici bave politikom. Zabrana je sprovedena kroz Kongregaciju za kler. Međutim, prva oficijelna reakcija Rima stigla je 1984. kroz dokument Kongregacije za nauk vere pod nazivom „Instrukcija o nekim vidovima teologije oslobođenja". Sveta stolica je tada zauzela čvrst stav da je teologija oslobođenja doktrinarno skretanje sa elementima marksizma u tumačenju društvene stvarnosti, te da je tim skretanjem ugroženo hrišćanstvo. Stoga ona izdaje zvanično saopštenje da se sveštenicima zabranjuje učešće u Sandinističkoj revoluciji. Sasvim očekivano i glavni doktrinarni zvaničnik Jovana Pavla II, nemački kardinal Racinger (Ratzinger), zauzima negativan stav prema teologiji oslobođenja. Isti stav je zadržao i kada je postao papa Benedikt XVI. On u njoj vidi opasnost za Crkvu, posebno u intenciji teologije oslobođenja da promoviše narodnu Crkvu koja bi zamenila postojeću.[28] Takođe, 1984. godine Racinger, kao tadašnji prefekt Rimske Kongregacije za doktrinu vere, inicirao je postupak protiv radikalnog predstavnika teologije oslobođenja brazilskog sveštenika Leonarda Bofa (*Leonardo Boff*), koji je rezultirao kaznom od jedne godine „pokajničkog ćutanja". Između ostalog, njegovi liberalni stavovi, pokušaji približavanja Crkve siromašnim i

[25] Directorate of Intelligence, *Liberation Theology: Religion, Reform and Revolution*, A Research Paper, CIA, April 1986, https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP97R00694R000600050001-9.pdf, 07/04/2024.

[26] *Report of the Executive Secretary to the Eighteenth Session of the Commission*, CEPAL, (La Paz, Bolivia, 18-26 April 1979). https://core.ac.uk/download/pdf/38674181.pdf, 07/04/2024.

[27] Jon Sobrino, *The Lesson of Puebla*, Christus, 1980, 188. https://www.theway.org.uk/back/20Sobrino.pdf, 07/04/2024.

[28] Paul E. Sigmund, "Liberation Theology: An Historical Evaluation", Working Papers, No. 176, Wilson Center.

marginalizovanim, kritika krute tradicije kao kočničara razvoja, kao i njegovi tadašnji govori o neophodnosti korenitih promena u Crkvi, bili su pozadina kazne koju je dobio od Vatikana. Posebno je na udaru bila Bofova knjiga iz 1981. „Crkva, harizma i moć", u prvom redu zbog navodnog negiranja dogmatskih istina. Uprkos svemu, on je ostao štit za kritiku teologije oslobođenja 1980-ih, pa čak i 1990-ih kada je napustio sveštenstvo. Nakon objavljivanja enciklike pape Franje *Laudato Si'* 2015. godine, govorilo se (mada nije zvanično potvrđeno), da je Leonardo Bof doprineo na određeni način u stvaranju te enciklike. Vremena se očito menjaju, jer Bof – „ućutkani sveštenik" svojoj dugoj i još aktuelnoj civilnoj karijeri dodaje nove stvari: uspešno vođenje kampanje za povratak aktuelnog levičarskog predsednika Lule da Silve na vlast u Brazilu 2023, kao i da brani papu Franju od konzervativnih kritičara govoreći za njega da je jedan od onih koji „neguju snove o boljem čovečanstvu". [29]

Pokazalo se u više navrata da je politika Crkve da čeka da se društveno-ekonomske promene bar donekle razviju, da bi nakon toga ona iznela svoj zvanični stav. Jednom rečju, ništa ishitreno. Ta činjenica je doprinela da zvanični Rim tek krajem 1990-ih delimično prihvati teologiju oslobođenja, odnosno njene posledice na duhovni i individualni greh, ignorišući njenu socijalnu i političku dimenziju. Što se tiče Konferencije u Medeljinu, ona je postala simbol istorijskog pomirenja naroda Latinske Amerike i njegove Crkve. Dok je prvi nagoveštaj da se nešto menja u odnosu Vatikana i Latinskoameričke crkve bio dolazak pape Pavla VI 1968. godine u Kolumbiju – prva poseta Rimokatoličkog pape Latinskoj Americi ikada. Bio je to znak da interes za događaje u ovom regionu raste, zatim da se nastavljaju reforme Jovana XXIII, u čiji opseg ulazi i Crkva siromašnih. Međutim, bilo je očigledno da se posle Medeljina intenzivirala latinskoamerička kriza odnosa države i crkve. Ema Vesely, novinarka Radio Vatikana iz 1970-ih, je među autorima koji smatraju da je upravo Medeljin odškrinuo vrata za nju.[30]

Na primeru Nikaragve jasno se uočava pomenuta kriza odnosa države i Crkve, ali i koliko su se od 1970-ih pristupi Latinskoameričke crkve rešavanju socijalnih i ekonomskih problema zemlje strukturalno promenili. Nikaragvanska crkva je u to vreme po teološkim i političkim stavovima bila oštro polarizovana na dve struje. Jedna je aktivno podržavala Sandinističku revoluciju (posebno su se izdvojila imena četiri sveštenika: Miguel d'Escoto,

[29] Bof je napustio franjevački red 1992. godine i postao je profesor etike, a potom se posvetio temama ekološke teologije. Ludwig Ring-Eifel, *"Pope Francis is one of us\", Liberation theologian Boff turns 85*, https://english.katholisch.de/artikel/49534-pope-francis-is-one-of-us-liberation-theologian-boff-turns-85, 07/04/2024, James T. Keane, *This liberation theologian was once silenced by the Vatican. In the Laudato Si' era, he's getting a second look,* Review America, https://leonardoboff.org/category/idiomas/english/, 07/04/2024.

[30] Ema Vesely, „Crkva u Latinskoj Americi", *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 34, No. 5, 1979, 404–443.

Edgard Parrales, braća Ernesto i Fernando Cardenal), a druga, koju su činili konzervativni sveštenici, podržavala je Sandinističku opoziciju.[31] Nikaragva je mala zemlja, ali je za SAD postala veoma značajna u periodu Nikaragvanske revolucije zbog njenog antiameričkog karaktera.[32] Političko-socijalna Sandinistička revolucija (1977–1979. godine) nije imala za cilj samo svrgavanje diktatorskog režima porodice Somoza, već i rešavanje ekstremnog siromaštva u zemlji, slobodan pristup obrazovanju, slobodan pristup poljoprivrednika svojoj zemlji (mogućnost da je obrađuju, ali i da je poseduju) i drugo. Početkom 1980-ih, revolucionarna vlada Nikaragve preduzela je mere za redistribuciju bogatstva, promociju zdravstva i obrazovanja. Kao prednosti Revolucije isticani su borba protiv nepismenosti i nejednakosti, školovanje za sve, kampanje vakcinacije, agrarna reforma, težnja za nacionalnim suverenitetom. Tako da je nepismenost uz široko podržanu sandinističku kampanju smanjena sa 60% na 13%, a obrazovanje i zdravstvenu zaštitu su dobili oni koji ih nikada pre nisu imali.[33] S druge strane, američka desnica je vladu Nikaragve osuđivala kao „komunistički režim" i ilegalno naoružavala opoziciju – Kontraše, preimenovane u „borce za slobodu".[34] Predsednik Ronald Regan (Ronald Reagan) je 1982. godine potpisao takozvanu Direktivu 17, kojom je CIA ovlašćena da regrutuje i podržava Kontraše. Uporedo je išao jak ekonomski pritisak na Sandiniste koji su bili prinuđeni da se okreću ka Evropskoj zajednici, a još više, ka Sovjetskom Savezu. Godine 1985. Nikaragvi je stigao i američki ekonomski embargo.[35] Iste godine predsednik Nikaragve postaje bivši gerilac Ortega (taj mandat mu traje do 1990, sa pauzom do 2007. kada ponovo dolazi na vlast), a njegov četvrti uzasopni mandat započinje 2022. godine.

Snaga činjenica tadašnjih dešavanja pokazala je da je Nikaragva za SAD nosila, ono što Noam Čomski naziva – „opasnost dobrog primera". Zašto se spoljna politika SAD često fokusira na neke male zemlje? Odgovor se nalazi u razumevanju sledećeg mehanizma: ukoliko te male zemlje ispolje brigu za dobrobit sopstvenog stanovništva (kao što je to učinila Nikaragva) i ako to u bilo kom segmentu pokaže rezultate, dovede do uspešnog ekonomskog i

[31] Navedena četiri sveštenika je politički angažman u vreme Sandinističke revolucije koštao sveštenićkih karijera. Vatikan ih je suspendovao 1985. godine, jer su bili dosledni da ostanu na svojim pozicijama u Sandinističkoj vladi Daniel Ortega Saavedro-a.

[32] Nikaragvansku revoluciju američka desnica kategorisala je kao komunističku, ali činjenica da su u njoj uzeli učešće i sveštenici, negira tu tvrdnju. Revoluciju je predvodio Sandinistički front nacionalnog oslobođenja (šp. *Frente Sandinista de Liberación Nacional* – FSLN) kojim je komandovao Ortega.

[33] *Nikaragva – Nezavršena revolucija,* Al Jazeera, https://www.youtube.com/watch?v=27i7N0VpXQ8, 07/04/2024.

[34] Bernar Duterm, "What is left of Sandinism in Nicaragua?", *Le Monde diplomatique*, October 2016, https://lmd.nedeljnik.rs/2016/10/sta-je-ostalo-od-sandinizma-u-nikaragvi.html.

[35] Milan Milošević, „Južna Amerika – Tranzicija u toku, Ortegina obratnica", *Vreme*, 9. maj 2018, https://vreme.com/svet/ortegina-obratnica/.

socijalnog razvoja, efekat ugledanja navešće druge zemlje da krenu za tim modelom.[36] Nešto ranije, 1950-ih u Latinskoj Americi rasla je socijalna napetost na selu, koja je u Gvatemali i Boliviji dovela do agrarnih reformi. One krajem te dekade postaju nužan segment reformskih predloga širom hemisfere. Gvatemala je, kao mala centralnoamerička država, počela domaće resurse da usmerava isključivo ka svom stanovništvu. Jednom rečju, prekida se praksa pljačke uz pomoć domaće elite i stranog kapitala, sa sve više izgleda da će postati država svih Gvatemalaca. Međutim, činjenica da je prestala da bude profitabilna za moćnike, osudila je i Gvatemalu na propast.[37]

Papa Vojtila je 1983. godine posetio Gvatemalu i Nikaragvu u kojoj je podržao Sandinističku opoziciju – Kontraše i nadbiskupa Managve salezijanca Obando i Bravo (Obando y Bravo). Međutim, posetu je pratio delikatan trenutak za Vatikan da su pomenuta četiri nikaragvanska sveštenika zauzela visoke pozicije u levičarskoj Sandinističkoj vladi. Na primer, položaj ministra kulture zauzimao je sveštenik, pesnik, i jedan od lidera pokreta teologije oslobođenja Ernesto Kardenal.[38] Njegov susret sa Papom bio je prilično neprijatan i nesumnjivo medijski iskorišćen. Naime, kada je on kleknuo da primi blagoslov, Papa je javno ispoljio reakciju pripretivši mu prstom: „Odredite svoj odnos sa Crkvom!"[39] Međutim, Kardenal nije napustio svoj položaj ministra kulture u vladi, te ga je Kongregacija za doktrinu vere Svete stolice suspendovala iz Crkve. Skoro četiri decenije kasnije, 2020. godine, papa Franja je tu suspenziju skinuo. Bila je to jasna potvrda da je sa pontifikatom pape Franje diskurs prema teologiji oslobođenja promenjen. Svakako je to osetio i Edgard Parales (Edgard Parrales), advokat, bivši ambasador Sandinističke vlade u Organizaciji država Amerika (OAS) i takođe davno od Vatikana suspendovani sveštenik. On je u intervjuu *Havan Times*-u poredeći pređašnju politiku crkve sa sadašnjom izjavio 2019. godine: „Crkva koju mi sada imamo, igra zaista ulogu prave Crkve".[40]

Nesklad između intenziteta ekonomskog rasta i socijalnih promena, a posebno ekonomske i političke reforme lidera, postaju povod za masovne antivladine proteste koji su zahvatali region od 2018. godine (Nikaragva,

[36] Noam Chomsky, *Latin America From Colonization to Globalization (in conversation with Heinz Dieterich)*, Ocean Press, Melbourne, New York, 1999, 35, 56–57.

[37] Dragica Luković Jablanović, *Pope Francis and Latin America: New Dimensions of Socio-Economic and Religious Dialogue*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2022, 48–49.

[38] Kardenal je bio portparol Sandinističkog fronta u vreme borbe protiv diktature porodice Somoza (1936–1979).

[39] Francis Rooney, *The Global Vatican*, Rowman & Littlefield Publishers, 2013, 144; Paul E. Sigmund, "Liberation Theology: An Historical Evaluation", op. cit., 12.

[40] Eduardo Cruz, "Edgard Parrales: Ortega Clings to Power by Force", *Havana Times*, January 9, 2019, https://havanatimes.org/interviews/edgard-parrales-ortega-clings-to-power-by-force/.

Kolumbija, Venecuela, Argentina, Bolivija, Čile, Ekvador, Gvatemala, Peru i Haiti). U januaru 2024. godine vlada Nikaragve oslobodila je iz zatvora istaknutog kritičara Ortegine vlasti, katoličkog biskupa Rolanda Alvareza i 18 drugih pripadnika klera. Oni su bili pod optužbom da su podržali masovne narodne proteste 2018. za koje je Ortega tvrdio da su bili zavera za njegovo svrgavanje. Crkva je dominirala u pokušaju posredovanja u političkom rešenju krize. Posle protesta, Ortegina vlada je u procesu utišavanja kritičkih glasova između ostalog izvršila i konfiskaciju prestižnog jezuitskog univerziteta Centralne Amerike, a dvanaest religioznih redova izbačeno je iz Nikaragve. Ipak, Nikaragva je donela odluku da zatvorene sveštenike preda Vatikanu. U saopštenju sredinom januara 2024. u vezi slanja 19 sveštenika u Vatikan, vlada Nikaragve je izrazila zahvalnost papi Franji „za obavljene vrlo uvažene i diskretne koordinacije".[41]

Latinskoameričke socijalno-ekonomske nejednakosti iz perspektive pontifikata pape Franje

Smatra se da je objavljivanjem prvog apostolskog dokumenta novog Pape, egzortacije *Evangelii Gaudium* 2013. godine, predstavljen program novog pontifikata. Sa ovim dokumentom dobijene su neophodne smernice za novu evangelizaciju. Pri tome Papa je naglašavao da je prvi korak organizacionih i strukturalnih reformi Crkve – reforma stava. Bio je to i podsticaj Crkvi za delovanje u savremenom svetu. S druge strane, bilo je sasvim logično da će jedan od dva najznačajnija segmenta na koje će se koncentrisati diplomatija Svete stolice biti socijalno-ekonomski. U njegovom fokusu su ekonomska nejednakost i pravda, posebno siromaštvo u svetu, problemi migranata i odnos prema njima, očuvanje životne sredine i značaj porodice. Drugi segment je duhovni. Apostolska podsticajnica *Evangelii Gaudium*, kao i dve godine kasnije objavljena enciklika *Laudato Si'*, indirektno razvijaju socijalno-ekonomsku doktrinu Crkve. Ukratko, u nejednakosti je koren svih socijalnih bolesti (*Evangelii Gaudium*, §202). Prema mišljenju pape Franje ekonomski i društveni razvoj zahtevaju holistički pristup. „Dostojanstvo svake ljudske osobe i opšto dobro pitanja su koja bi trebala biti pokretačka snaga celokupne ekonomske politike. Međutim, ponekada se posmatraju kao sporedni dodaci koji treba da upotpune politički diskurs kome nedostaju perspektiva i plan za istinski celovit razvoj" (*Evangelii Gaudium*, § 203:160).

Nema dileme, dakle, da nejednakosti ugrožavaju mnoge egzistencijalne potrebe, između ostalog pravo na zdravlje i obrazovanje, ali one više od svega ugrožavaju ljudsko dostojanstvo. Siromaštvo je degradirajuće za

[41] „Nakon papinih kritika, Nikaragva predala zatvorene sveštenike Vatikanu", *Radio Slobodna* Evropa, 16. januar, 2024, https://www.slobodnaevropa.org/a/nikaragva-svestenici-rimokatolicka-crkva-vatikan/32775154.html.

svakog čoveka. Posebno je obesharabrujuće kada se ono nasleđuje sa generacije na generaciju. Kroz treću encikliku „*Fratelli tutti*" (Svi smo braća, 2020) papa ukazuje na siromaštvo kao socijalno-ekonomski problem celog sveta. „Ne samo da čovek nije svemoćan, već smo u isto vreme svi u istom brodu. Svi smo uzajamno odgovorni za stvaranje inkluzivnog društva koje neće zapostaviti one koji su ranjivi" [*Fratelli tutti,* § 28; 89].

Slika 1. Latinska Amerika (18 zemalja): siromašno i ekstremno siromašno stanovništvo, po etničkoj pripadnosti i rasi, 2021 (procenat)

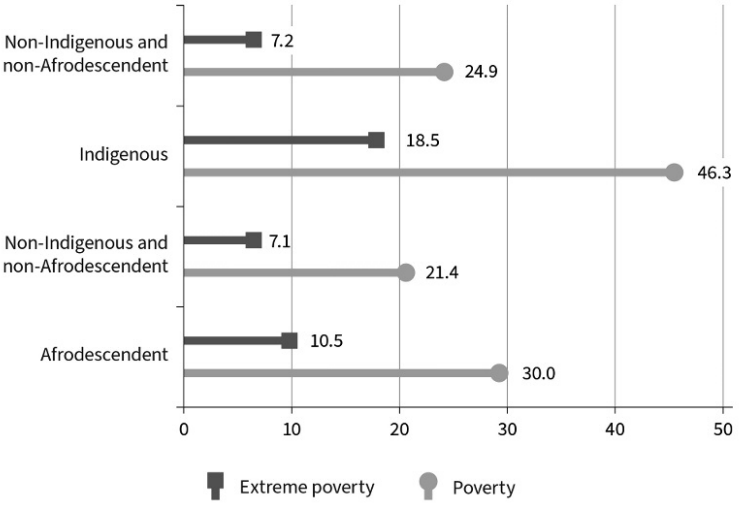

Source: Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), on the basis of data from the Household Survey Data Bank (BADEHOG). 2022, 26.

Ranjivost je očigledna u Latinskoj Americi, a njena socioekonomska panorama ne ohrabruje: 72 miliona ljudi tog regiona još uvek živi u ekstremnom siromaštvu; 247 miliona ljudi u Latinskoj Americi i na Karibima trpi umerenu ili tešku nesigurnost nabavke hrane; najugroženije grupe stanovništva su deca mlađa od pet godina i žene, koje pate od veće prevalencije nesigurnosti hrane nego muškarci. Između 2019. i 2021. godine broj gladnih u regionu porastao je za 13,2 miliona, dostigavši 56,5 miliona u 2021.[42] Godine 2022. je 11,2 % njegove populacije bilo ekstremno siromašno. Takođe, najviša stopa siromaštva 46,3% i ekstremnog siromaštva 18,5% u 2021. godini, iskazana prema rasi i etničkoj pripadnosti, zabeležena je kod

[42] The World Food Programme, *UN Report: 131 million people in Latin America and the Caribbean cannot access a healthy diet*, 18 January 2023, https://www.wfp.org/news/un-report-131-million-people-latin-america-and-caribbean-cannot-access-healthy-diet, 25/10/2024.

autohtonog stanovništva (slika 1).[43] Ono po pravilu ima niži životni standard, u većem je riziku od obolevanja, kraći mu je životni vek, šanse za obrazovanje su mu limitirane, uz mnoga druga ograničenja.

Prema autohtonom stanovništvu i mestima na kojima oni žive papa Franja je iskazao posebnu brigu. Na primer, on smatra da „crkva u Amzoniji treba da ima amazonsko lice", tj. domaće sveštenike i mise na autohtonim jezicima, što je zvanično dopušteno Dekretom iz 2016. godine. Papa Franja je za poštovanje lokalnih kultura, jezika, tradicije i smatra da se model kvaliteta života ne sme nametati spolja (*Laudato Si* §144:113,114). Veoma delikatan pontifikat pape Franje, ne samo da je nekim temama uzburkao ideološke razlike unutar Katoličke crkve, već je pokrenuo i nekoliko važnih tema za budućnost. Jedna od takvih je plasirana juna 2019. godine kroz *instrumentum laboris*, pripremni tekst za diskusiju tokom održavanja Amazonskog sinoda (*Sinodo Amazonico*, oktobar 2019. godine). U cilju dostupnosti sakramenata autohtonim narodima Amazonije Papa je izložio ideju vezanu samo za taj region. Naime, da bi njegovi stariji oženjeni muškarci, po mogućstvu pripadnici autohtonih zajednica i koji su uvaženi u svojoj sredini, mogli da budu rukopoloženi za sveštenike. Za konzervativce unutar Rimokatoličke crkve to je bilo ravno zemljotresu, smatrali su da bi se time prekinula hiljadugodišnja tradicija celibata. Papa Franja „osvedočeno voli da iznenađuje, i svoje i druge".[44]

U 2023. godini Sveta stolica ima pune diplomatske odnose sa 184 države sveta, od toga su 24 latinskoameričke. U periodu 2013. do 2018. godine pontifeks je posetio 33 države, od toga 9 latinskoameričkih. Specifičan značaj u kontekstu religijskih, ali i diplomatskih odnosa Svete stolice i Latinske Amerike, zauzima učešće Latinskoameričke crkve u pohodu „do praga apostola" (*ad limina apostolorum*). Pohodi su obično svake pete godine, kada u Vatikanu boravi samo grupa (od ukupno oko 5.300 svetskih biskupa) iz neke zemlje ili regiona po rotirajućem rasporedu. Biskupi najpre posećuju sve dikasterije Vatikana, a njihovi upravnici su im dostupni za individualne sastanke i diskusije. Tek posle toga biskupi imaju sastanak sa papom. Godine 2023. u pohodima Rimu bili su meksički biskupi. Glavne teme su bile migracije, nasilje u zemlji i društveno-politička situacija koja se zaoštrava sve više zbog izraženih društvenih nejednakosti.[45] Iste godine, pontifeks u svojoj poruci na Svetski dan siromašnih naglašava da „velika reka siromaštva prolazi kroz naše

[43] Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), *Social Panorama of Latin America and the Caribbean, 2022. Executive summary: accessible format (LC/PUB.2023/6)*, Santiago, 2023, https://repositorio.cepal.org/server/api/core/bitstreams/a1208761-efa2-4f3a-8be9-bc9368c370c0/content, 26/10/2024, 26.

[44] Darko Tanasković, „Papina taktika posrednog prilaženja", *Novi Standard*, 9. oktobar 2023. https://standard.rs/2023/09/10/papina-taktika-posrednog-prilazenja/.

[45] Patricia Ynestroza, "Pope and Mexican Bishops discuss migration and socio-political challenges", *Vatican News*, 02 June 2023, https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2023-06/pope-francis-mexican-bishops-ad-limina-visit-migration-socio-pol.html.

gradove", kao i da su svi hrišćani (uključujući i one koji žive u siromaštvu) pozvani da lično učestvuju u borbi protiv toga, da učestvuju u traganju za promenom i odgovornošću. Papa primećuje da siromaštvu nove oblike daju savremeni ratovi, često nehumani odnos poslodavaca prema radnicima, neuspesi političkih procesa, malverzacije u raznim poslovima za koje cenu plaćaju nevine, dodatno osiromašene porodice.[46] Od broja Latinoamerikanaca koji žive u siromaštvu i ekstremnom siromaštvu 2021. godine, najveći broj (45% siromašnih i 18% ekstremno siromašnih) pripadao je starosnoj grupi od 0–17 godina (slika 2). Najnoviji ECLAC Izveštaj "Social Panorama of Latin America and the Caribbean, 2023", procenjuje rezultate anketa o zapošljavanju, koje su rađene u 12 zemalja za četvrti kvartal 2022. godine. Oni pokazuju da je 49% radnika bilo zaposleno neformalno, a da 54,3% ekonomski aktivnog stanovništva Latinske Amerike 2021. godine nije doprinosilo penzijskim sistemima. To su upozoravajući podaci, jer ukazuju da oni nemaju skoro nikakve šanse da pristupe socijalnoj zaštiti, čak i u budućnosti. U isto vreme, da je problem inkluzije rada u regionu ogroman.[47]

Slika 2. Latinska Amerika (18 zemalja): siromašno i ekstremno siromašno stanovništvo po starosti, 2021

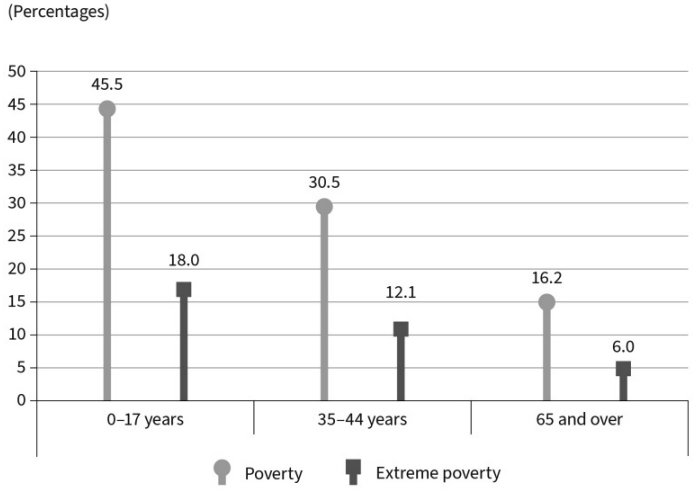

Izvor: ECLAC, on the basis of data from the Household Survey Data Bank (BADEHOG), 2022, 25.

[46] Joseph Tulloch, "Pope's World Day of the Poor message: Don't look away!", *Vatican News*, 13 June 2023, https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2023-06/pope-francis-world-poor-day-message-politics-tobit.html.

[47] Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), *Social Panorama of Latin America and the Caribbean, 2023. Accessible version (LC/A.2023/4 LC/PUB.2023/19)*, Santiago, 2024, https://www.cepal.org/en/publications/69180-social-panorama-latin-america-and-caribbean-2023-accessible-version, 27/10/2024, 13.

Kao produkt siromaštva iznikla je bukvalno nova socijalna klasa u Latinskoj Americi. Nju su još pre jedne decenije u istraživanju identifikovali stručnjaci vašingtonskog Centra za globalni razvoj i nazvali su je – „borci za opstanak" (*strugglers*). Oni tek što izranjaju iz siromaštva, ali retko kada mogu da dotaknu sigurnost srednje klase. Posebno je zabrinjavajuće što raste rizik od socijalne stratifikacije između srednje klase i *strugglers*-a koji balansiraju na ivici ka novim siromasima, čak i pod pretpostavkom kontinuiranog ekonomskog rasta u dugom roku, jer on nije dovoljan uslov da se hronično siromašni izbave iz tog stanja. Posebno je važno obrazovanje, jer ukoliko se neko nađe u s*trugglers* grupi i ne dobije priliku da završi bar osnovnu školu, velika je verovatnoća da će skliznuti među siromašne, a bez srednje škole iskorak ka srednjoj klasi je gotovo nemoguć.[48]

Juna 2023. godine pontifeks šalje poruku učesnicima „Susreta s institucijama i organizacijama za pomoć Crkvi", koji je održan na inicijativu Papinskoga povjereništva za Latinsku Ameriku. U poruci kaže da „Latinska Amerika treba solidarnu pomoć kako bi evangelizirala geografske i egzistencijalne periferije, te kako bi odgovorila na potrebe najsiromašnijih i isključenih."[49] Apostolskom konstitucijom *Praedicate Evangelium* iz 2022. godine o Rimskoj kuriji (lat. *Curia Romana*) i njenom služenju Crkvi i svetu, papa Franja je odredio novu strukturu Kurije, ali je Papinsko povereništvo za Latinsku Ameriku s razlogom zadržao. Naime, među zadacima tog Povereništva je finansijska podrška projekata evangelizacije, kao i rešavanje vanrednih situacija, uz redovne aktivnosti koje su važne za Crkvu. Pri čemu, Povereništvo može da računa na saradnju humanitarnih ustanova koje povezuje zajednički katolički identitet. Katolička crkva ima svoje brojne međunarodne agencije za socijalni i religijski rad preko kojih se prikupljaju sredstva od katolika širom sveta i usmeravaju (preko dijeceza i lokalnih katoličkih zajednica) ka Latinskoj Americi za razne projekte pomoći i razvoja. Među najpoznatijim je Karitas (*Caritas International*), koji je 2020. godine bio više nego dvostruko veći od Crvenog krsta, Crvenog polumeseca i Davidove zvezde zajedno.[50] Od izbora argentinskog kardinala Horhea Marija Bergolja (Jorge Mario Bergoglio) za Rimskog pontifeksa 2013. godine, postepeno su i izbori za Kolegij Kardinala pomerili rukovodeću strukturu Rimokatoličke crkve dalje od njene tradicionalno evropske baze ka zemljama Afrike, Azije i Latinske Amerike. Region Latinske Amerike i Kariba 2023. godine učestvuje

[48] Nancy Birdsall, Nora Lustig &Christian Meyer, "The Strugglers: The New Poor in Latin America?", *World Development*, Vol. 60, 2014, 132–146.

[49] „Papa humanitarnim ustanovama Latinske Amerike: Isus uvijek u središtu", *Vatican News*, 24. jun 2023, https://www.vaticannews.va/hr/papa/news/2023-06/papa-franjo-poruka-papinsko-povjerenstvo-latinska-amerika.html.

[50] *Conversations on the Diplomacy of the Holy See*, Apostolic Nunciature in Georgia, 2020. https://vaticange.org/wp-content/uploads/2020/06/Conversations-on-Holy-See-diplomacy-2-2-11.pdf, 25/09/2024.

sa 18% kardinala, u odnosu na 16% u 2013. godini.[51] Među novoimenovanim kardinalima 2024. godine, pet ih je iz Južne Amerike, od ukupno 21 koji u decembru postaju članovi Kardinalskog Kolegija (imaće ukupno 256 članova), od kojih 141 „sa pravom glasanja" i 115 bez prava glasanja na konklavi.

Zaključak

Viševekovno prisustvo Vatikana u Latinskoj Americi izgradilo je čvrste istorijske, kulturne i religijske veze, što obavezuje obe strane da se ti odnosi pažljivo neguju. Nesumnjivo da izrazito kompleksan period za Latinskoameričku crkvu nastupa u drugoj polovini XX veka, kada se ona našla na istorijskoj raskrsnici između dva pravca. Pri izboru prvog, nastavila bi da bude samo sledbenik u veri i moralu. Izabrala je drugi i postala inovativni predvodnik sa dva pokreta, teologijom oslobođenja i bazičnim crkvenim zajednicama. To je u njen odnos sa Vatikanom unelo dosta nesporazuma. Pola veka kasnije, sa pontifikatom papa Franje je upravo jedna od najočiglednijih promena u odnosu vatikanske diplomatije prema socio-ekonomskim pitanjima Latinske Amerike, bila promena stava prema teologiji oslobođenja. U intervjuu za *La Civiltà Cattolica* pontifeks je 2013. godine izjavio: „Želim da crkva bude realna, a ne formalna".[52] U pravcu te realnosti se u kontekstu diplomatije Svete stolice, mogu izdvojiti konkretni stavovi aktuelnog pontifikata koji se tiču socijalno-ekonomskih nejednakosti Latinske Amerike.

Najpre, pomenuta promena stava prema teologiji oslobođenja, koja je nagoveštena već objavom apostolske podsticajnice *Evangelii Gaudium*. U tom pravcu je i bitno drugačiji stav pape Franje prema predstavnicima teologije oslobođenja u odnosu na stavove njegova dva prethodnika na čelu Rimokatoličke crkve. Oktobra 2018. godine, Papa je kanonizovao papu Pavla VI, ali i salvadorskog nadbiskupa predstavnika teologije oslobođenja Oskara Romera, dok je Ernestu Kardenalu 2020. godine skinuo skoro četiri decenije staru suspenziju iz Crkve. Druga važna karakteristika je odnos prema autohtonim narodima. Dekret iz 2016. godine (predstavljen pri poseti crkvi u Čijapasu, Meksiko), kojim se dozvoljava korišćenje autohtonih jezika tokom mise kao deo prihvatanja posebnosti kulture autohtonih naroda. Misa u Čijapasu je tada po prvi put služena na tri glavna domorodačka jezika uz korišćenje određenih elemenata domorodačke kulture. Zatim, *Instrumentum laboris* – pripremni tekst za Amazonski sinod (*Sinodo Amazonico*, oktobar 2019. godine) u kome se govori o mogućnosti širenja pristupa sakramentima,

[51] Jeff Diamant, *Under Pope Francis, the College of Cardinals has become less European*, Pew Research Center, 2023. https://www.pewresearch.org/short-reads/2023/09/20/under-pope-francis-the-college-of-cardinals-has-become-less-european/, 25/09/2024.

[52] Antonio Spadaro, „Razgovor s papom Franjom", *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 68, No. 4, 2013, 437–456.

kao i očuvanju ekosistema Amazona. Taj ugroženi ekosistem zahvata teritoriju devet latinskoameričkih zemalja, uključujući i najmnogljudniji Brazil. Post Sinodska egzortacija (podsticajnica) *Querida Amazonia* (2020) nedvosmisleno govori da su briga za životnu sredinu i briga za siromašne neodvojive. To je u skladu sa činjenicom da problemi životne sredine zauzimaju centralno mesto u Papinom javnom programu. Uostalom, enciklikom *Laudato Si* on na mnogo različitih načina upozorava da suštinski uzroci degradacije prirodne sredine i ekološke krize imaju ljudski korene. „Pravi ekološki pristup postaje uvek društveni pristup, koji u rasprave o životnoj sredini mora uključiti pitanje pravednosti kako bi se čuo i vapaj zemlje i vapaj siromašnih" [*Laudato Si*, §49]. Mnogo je bilo tragičnih ishoda konflikata između profitnih interesa multinacionalnih kompanija, posebno iz rudarske industrije i autohtonih zajednica. Slučaj peruanskog grada Huankavo (Huancayo) je primer izbegnutog takvog jednog konflikta, zahvaljujući biskupu Pedro Baretu koji je uz pomoć lokalne radio mreže (Radio Marañon) stao u odbranu domorodaca. Zbog toga je bio meta oštrog kriticizma vlade i rudarske industrije.[53] Upravo njega je papa Franja imenovao za kardinala 2018. godine.

Što se tiče socijalno-ekonomskih nejednakosti Latinske Amerike, vekovna degradacija i stradanje žena na tom prostoru je takođe značajno pitanje iz te oblasti. Žene su jedna od grupa najviše pogođenih siromaštvom, a predrasude prema njihovom ulasku na tržište rada još uvek su veoma prisutne. Najnoviji ECLAC podaci iz 2024. godine pokazuju da je u proteklih pet godina 20.000 žena iz 20 zemalja regiona bilo žrtva femicida.[54] Polovina od 25 zemalja sveta sa najvećim brojem ubistava žena, nalazi se u Latinskoj Americi. Stoga Papa i prilikom posete Peruu 2018. godine eksplicitno poziva na zaustavljanje te surove viševekovne prakse. On kaže da Crkva priznaje neosporan doprinos žena društvu kroz njihovu intuiciju, osetljivost i pažnju prema drugima – sve su to osobine u kojima žene prednjače u odnosu na muškarce (*Evangelii Gaudium,* §103].

Predviđanje autora je da će vatikanska diplomatija u odnosu prema socijalno-ekonomskim nejednakostima Latinske Amerike i ubuduće vešto balansirati između onoga što od nje očekuju najsnažniji ekonomsko-politički akteri iz globalnog okruženja, ne podležući pritiscima, i postepenog izlaženja u susret očekivanjima Latinoamerikanaca od Rima. Papa Franjine aktuelne strukturno-reformističke promene Crkve ne odstupaju od strategijskog programa duhovne rehabilitacije hrišćanstva, pri čemu Jevanđelje i njegove poruke (praštanje, milosrđe, ljubav, skromnost, solidarnost) ostaju trajno

[53] Daniel H. Levine, *What Pope Francis Brings to Latin America,* CLALS Working Paper Series, No. 11, CLALS, 2016, 9-10. http://www.american.edu/clals/Religion-and-Democracy.cfm, 23/07/2024.

[54] ECLAC, *2030 Agenda in Latin America and the Caribbean*, https://agenda2030lac.org/estadisticas/data-and-indicators.html, 23/07/2024.

izvorište. On njima pridodaje i neku vrstu socijalne pravde. „Crkva siromašnih" je način prilagođavanja Crkve savremenom svetu. Očigledno je da uprkos razlikama, postoji i određeni kontinuitet stavova između pape Franje i njegovih konzervativnih prethodnika (papa Vojtila i papa Benedikt XVI), jer ih on u egzortaciji *Evangelii Gaudium* često citira. Sva trojica su vođena ciljem očuvanja hrišćanstva. Pored toga Papa ispoljava sličnu zabrinutost za socijalnu pravdu kao njegovi prethodnici. Papa Franja diplomatijom malih koraka (*picoli passi*) uporno podstiče promene, uprkos institucionalnom okviru koji je uvek kontekstualno usmeravajući za svakog lidera, pa i za ovog po mnogo čemu osobenog Rimskog papu. Prema podacima vašingtonskog Pju istraživačkog centra (*Pew Research Center*) iz 2024. godine popularnost pape Franje je i dalje visoka u nekoliko latinskoameričkih zemalja. Međutim, u šest anketiranih zemalja (sve su među najmnogoljudnijim u regionu: Argentina, Brazil, Čile, Kolumbija, Meksiko i Peru) – stavovi prema ovom umereno liberalnom papi su manje pozitivni nego pre deset godina.[55]

Duhovni prosperitet pastve, kao i njena brojnost, zavisiće mnogo od zadovoljenja njenih bazičnih ekonomskih potreba. Crkva igra sve veću ulogu u duhovnoj sferi pastve. Međutim, njena duhovnost se štiti zadovoljenjem osnovnih ekonomskih potreba. Katolička crkva je sa pontifikatom pape Franje postala manje ekonomski moćna, ali i manje podložna političkim uticajima i manipulacijama. S druge strane, moralni ugled Crkve je danas takođe pod udarom zbog raznih afera (pedofilija, korupcija, finansijske malverzacije i drugo). One su uglavnom obelodanjivane od ostavke pape Benedikta XVI, tokom čijeg pontifikata je Rimokatolička crkva izgubila mnogo od svog kredibiliteta, pa nadalje. To delom objašnjava pomenuti pad papine popularnosti u nekoliko zemalja Latinske Amerike. Nema više mnogo oblasti u kojima Katolička crkva može da zadrži svoju nekadašnju primarnost, a duhovnost je ta gde ona želi da ostane snažna i proširi svoj uticaj da bi ostala relevantna. To je naročito važno u regionu koji je Rimu najveća rezerva katoličanstva u svetu – Latinoamerikanci čine 41% od ukupne svetske katoličke populacije. „Jedna od osvedočenih odlika spoljne politike i diplomatije Svete Stolice jeste njena strategijska dalekosežnost i projektovanje ka udaljenim i skrivenim horizontima koji se neminovnim taktičkim prilagođavanjima datim epohalnim okolnostima nikada ne dovode u pitanje."[56] Svi navedeni segmenti spoljnopolitičke i religijske aktivnosti pontifikata pape Franje u vezi sa socijalno-ekonomskim nejednakostima Latinske Amerike su u pravcu da se one ublažavaju, tj. da podstiču na nova delotvorna rešenja iz te sfere.

[55] Jonathan Evans, *How people in Latin America and the U.S. view Pope Francis*, Pew Research Center, https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/09/26/how-people-in-latin-america-and-the-u-s-view-pope-francis/, 24/07/2024.

[56] Darko Tanasković, „Papina taktika posrednog prilaženja", op. cit.

Čovečanstvo je nesumnjivo u prvim decenijama XXI veka u regresivnoj etapi svoje istorije, što svedoče brojni sukobi i ratovi, devastirani prostori i ekonomije, ogroman jaz između siromašnih i bogatih, kao i velika moralna kriza. Iznova su aktuelne reči Hrista koje izgovara na Golgoti: „Oče, oprosti im, jer ne znaju šta čine!" (sv. Luka, 23, 34). Još 1970-ih godina američki sociolog Ivan Valijer (Ivan Vallier) ukazivao je na značaj međuzavisnosti religije, moralne integracije društva i političke akcije za stvaranje čvrstog religijsko-moralnog temelja koji ima potencijal da stabilizuje političke procese. Po njegovom mišljenju, ovo bi bar delimično rešilo latinskoameričku političku nestabilnost.[57] Savremeni svet se pomera civilizacijski, ali kulturološki kao da tapka u mestu. Da li je on izgubio svoje srce? Četvrta enciklika pape Franje *Dilexit nos* (On koji nas uzljubi) objavljena 24. oktobra 2024. godine, upravo je apel čovečanstvu da promeni svoje prioritete i da krene od najvažnijeg – da se „vrati srcu". Enciklika je posvećena (u podnaslovu) „Presvetom Srcu Isusovom i njegovoj ljudskoj i božanskoj ljubavi". Ona se završava pontifeksovom molitvom Isusu „da od njegovog Presvetog Srca kroz sve nas poteku reke žive vode, da iscele bolne rane koje nanosimo jedni drugima (…) da ojačamo našu sposobnost ljubiti i služiti, da nas podstakne naučiti ići zajedno prema pravednom, solidarnom i bratskom svetu" (*Dilexit nos*, §220).[58] Svetu, koji je između ratova, socio-ekonomskih dispariteta, konzumerizma i upotrebe tehnologije na način koji mu ugrožava opstanak, neophodno je da ponovo dobije najpotrebnije od svega: svoje srce (*Dilexit nos*, §31). Do sada je pontifikat pape Franje doneo neke konkretne pomake u stavovima Svete stolice prema latinskoameričkim socijalno-ekonomskim pitanjima, a neke njegove ideje traže više vremena i drugačiji međunarodni kontekst.

Literatura

Arens, Edmund, „Crkva u današnjem svijetu, Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* i njezina poslijesaborska recepcija", u: *Međunarodni znanstveni skup Recepcija Drugog vatikanskog sabora s posebnim osvrtom na Crkvu u Hrvata*, Mladen Parlov i Nikola Bižaca (urs.), Katolički bogoslovni fakultet, Split, 2013, 29–52.

Balmer-Thomas, Victor, *The Economic History of Latin America Since Independence*, Cambridge University Press, 2003.

Birdsall, Nancy, Nora Lustig &Christian Meyer, "The Strugglers: The New Poor in Latin America?", *World Development*, Vol. 60, 2014, 132–146.

[57] Ivan Vallier, *Catholicism, Social Control and Modernization in Latin America*, Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, Inc., 1970, 45.

[58] *Lettera Enciclica Dilexit nos del Santo Padre Francesco sull'amore umano e divino del Cuore di Gesù Cristo, Bollettino*, Sala Stampa Della Santa Sede, The Holy See, 2024. https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2024/10/24/0820/01635.html#in, 29/07/2024.

Conversations on the Diplomacy of the Holy See, Apostolic Nunciature in Georgia, 2020. https://vaticange.org/wp-content/uploads/2020/06/Conversations-on-Holy-See-diplomacy-2-2-11.pdf, 25/09/2024.

Chomsky, Noam, Profit over people, Svetovi, Novi Sad, 1999.

Chomsky, Noam, Latin America From Colonization to Globalization (in conversation with Heinz Dieterich), Ocean Press, Melbourne, New York, 1999.

Cruz, Eduardo, "Edgard Parrales: Ortega Clings to Power by Force", *Havana Times*, January 9, 2019, https://havanatimes.org/interviews/edgard-parrales-ortega-clings-to-power-by-force/.

Diamant, Jeff, *Under Pope Francis, the College of Cardinals has become less European*, Pew Research Center, 2023. https://www.pewresearch.org/short-reads/2023/09/20/under-pope-francis-the-college-of-cardinals-has-become-less-european/, 25/09/2024.

Directorate of Intelligence, *Liberation Theology: Religion, Reform and Revolution*, A Research Paper, CIA, April 1986, https://www.cia.gov/reading room/docs/CIA-RDP97R00694R000600050001-9.pdf, 07/04/2024.

Dussel, Enrique, *A history of the church in Latin America: colonialism to liberation (1492–1979)*, MI: Grand Rapids, B. Eerdmans Publishing Company, 1981.

Dussel, Enrique, *Ethics and Community*, New York: Orbis Books, 1988.

Duterm, Bernar, "What is left of Sandinism in Nicaragua?", *Le Monde diplomatique*, October 2016, https://lmd.nedeljnik.rs/2016/10/sta-je-ostalo-od-sandinizma-u-nikaragvi.html.

ECLAC, 2030 Agenda in Latin America and the Caribbean, https://agenda 2030lac.org/estadisticas/data-and-indicators.html, 23/07/2024. Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), *Social Panorama of Latin America and the Caribbean, 2022. Executive summary: accessible format (LC/PUB.2023/6)*, Santiago, 2023, https://repositorio. cepal.org/server/api/core/bitstreams/a1208761-efa2-4f3a-8be9-bc9368 c370c0/content, 26/10/2024.

Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), *Social Panorama of Latin America and the Caribbean, 2023. Accessible version (LC/A.2023/4 LC/PUB.2023/19)*, Santiago, 2024, https://www.cepal.org/en/publications/69180-social-panorama-latin-america-and-caribbean-2023-accessible-version, 27/10/2024.

Evans, Jonathan, *How people in Latin America and the U.S. view Pope Francis*, Pew Research Center, https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/09/26/how-people-in-latin-america-and-the-u-s-view-pope-francis/, 24/07/2024.

Luković Jablanović, Dragica, *Pope Francis and Latin America: New Dimensions of Socio-Economic and Religious Dialogue*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2022.

Luković Jablanović, Dragica, *Pope Francis and Latin America: New Dimensions of Socio-Economic and Religious Dialogue*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2022.

Lloyd, Mecham J., "The Papacy and Spanish-American Independence", *Hispanic American Historical Review*, Vol. 9, No. 2, May 1929, 154–175.

Lettera Enciclica Dilexit nos del Santo Padre Francesco sull'amore umano e divino del Cuore di Gesù Cristo, Bollettino, Sala Stampa Della Santa Sede, The Holy See, 2024. https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2024/10/24/0820/01635.html#in, 29/07/2024.

Levine, Daniel H., What Pope Francis Brings to Latin America, CLALS Working Paper Series, No. 11, CLALS, 2016, 9–10. http://www.american.edu/clals/Religion-and-Democracy.cfm, 23/07/2024.

Lynch, John, *Between Liberation and Tradition*. *In New Worlds: A Religious History of Latin America,* Yale University Press.

Keane, James T., This liberation theologian was once silenced by the Vatican. In the Laudato Si' era, he's getting a second look, Review America, https://leonardoboff.org/category/idiomas/english/, 07/04/2024.

Milošević, Milan, „Južna Amerika – Tranzicija u toku, Ortegina obratnica", *Vreme*, 9. maj 2018, https://vreme.com/svet/ortegina-obratnica/.

„Nakon papinih kritika, Nikaragva predala zatvorene sveštenike Vatikanu", *Radio Slobodna* Evropa, 16. januar, 2024, https://www.slobodnaevropa.org/a/nikaragva-svestenici-rimokatolicka-crkva-vatikan/327751 54.html.

Nikaragva – Nezavršena revolucija, Al Jazeera, https://www.youtube.com/watch?v=27i7N0VpXQ8, 07/04/2024.

„Papa humanitarnim ustanovama Latinske Amerike: Isus uvijek u središtu", *Vatican News*, 24. jun 2023, https://www.vaticannews.va/hr/papa/news/2023-06/papa-franjo-poruka-papinsko-povjerenstvo-latinska-amerika.html.

Pius XII, Radio message of his Holiness Pius XII to participants on the National Catechetical Congress of the US in Boston, The Holy See, https://www.vatican.va/content/pius-xii/en/speeches/1946/documents/ hf_p-xii_spe_19461026_congresso-catechistico-naz.html#:~:text=%C2 %AB%20If%20God%20has%20so%20loved,lose%20the%20sense%20of%20sin, 11/10/2024.

Pope, Atkins G., *Latin America and the Caribbean in the International System*, Westview Press, Boulder, 1999, 135–143.

Report of the Executive Secretary to the Eighteenth Session of the Commission, CEPAL, (La Paz, Bolivia, 18–26 April 1979), https://core.ac.uk/download/pdf/38674181.pdf, 07/04/2024.

Ring-Eifel, Ludwig, *"Pope Francis is one of us", Liberation theologian Boff turns 85*, https://english.katholisch.de/artikel/49534-pope-francis-is-one-of-us-liberation-theologian-boff-turns-85, 07/04/2024.

Rivas, Edelberto Torres, *History and Society in Central America*, University of Texas Press, Austin, 1993.

Rooney, Francis, *The Global Vatican*, Rowman & Littlefield Publishers, 2013.

Sanders, Thomas G., *The Church in Latin America*, Foreign Affairs, https://www.foreignaffairs.com/articles/south-america/1970-01-01/church-latin-america, 11/10/2024.

Sigmund, Paul E., "Liberation Theology: An Historical Evaluation", Working Papers, No. 176, Wilson Center.

Skidmore, T. E., P. H. Smith & J. N. Green, *Modern Latin America*, Oxford University Press, 2014.

Sobrino, Jon, *Izvan sirotinje nema spasenja, mali utopijsko proročki ogledi*, Rijeka: Ex Libris, 2011, 184–197.

Sobrino, Jon, *The Lesson of Puebla*, Christus, 1980, https://www.theway.org.uk/back/20Sobrino.pdf, 07/04/2024.

Spadaro, Antonio, „Razgovor s papom Franjom", *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 68, No. 4, 2013, 437–456.

Tanasković, Darko, „Papina taktika posrednog prilaženja", *Novi Standard*, 9. oktobar 2023. https://standard.rs/2023/09/10/papina-taktika-posrednog-prilazenja/.

The World Food Programme, *UN Report: 131 million people in Latin America and the Caribbean cannot access a healthy diet*, 18 January 2023, https://www.wfp.org/news/un-report-131-million-people-latin-america-and-caribbean-cannot-access-healthy-diet, 25/10/2024.

Tulloch, Joseph, "Pope's World Day of the Poor message: Don't look away!", *Vatican News*, 13 June 2023, https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2023-06/pope-francis-world-poor-day-message-politics-tobit.html.

Vallier, Ivan, *Catholicism, Social Control and Modernization in Latin America*, Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, Inc., 1970.

Vesely, Ema, „Crkva u Latinskoj Americi", *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 34, No. 5, 1979, 404–443.

Ynestroza, Patricia, "Pope and Mexican Bishops discuss migration and socio-political challenges", *Vatican News*, 02 June 2023, https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2023-06/pope-francis-mexican-bishops-ad-limina-visit-migration-socio-pol.html.

2030 Agenda in Latin America and the Caribbean, Economic Comission for Latin America and the Caribbean, https://agenda2030lac.org/en/organizations/eclac, 22/07/2024.